

Anna Myślińska*

Grzewiska dla zwierząt w Polsce

Pet cemeteries in Poland

Wprowadzenie

Cmentarze dla zwierząt zakładane są na całym świecie. W niniejszym artykule obszar badań został zawężony do naszego kraju z odniesieniem do przykładów z państw kręgu zachodniego chrześcijaństwa, w których podejście do grzebania zwłok jest zbliżone do polskiego [1]. Celem pracy jest analiza grzewisk istniejących w Polsce w czasie powstawania artykułu. Bazując na uzyskanych informacjach, w dalszej części tekstu omówiono grzewiska dla zwierząt ze względu na sposób ich powstania, jednostki zarządzające i cechy przestrzenne.

Stan badań

Tematyka nekropolii wielokrotnie pojawiała się w literaturze przedmiotu. Dogłębną analizę podejścia do śmierci, a zatem również do cmentarzy, przedstawił Philippe Aries w książce *Człowiek i śmierć* [2]. Do miejsc pochówku w Polsce odniósł się Jacek Kolbuszewski w pozycji *Cmentarze* [1]. Autorzy ci nie opisywali jednak miejsc przeznaczonych do pochówku zwierząt.

Informacji na temat podejścia do śmierci zwierząt w wiktoriańskiej Anglii dostarcza artykuł Philipa Howella pod tytułem *A Place for the Animal Dead: Pets, Pet Cemeteries and Animal Ethics in Late Victorian Britain* [3]. Autor opisuje w nim, między innymi, historię londyńskiego cmentarza w Hyde Parku i nawiązuje do cmentarzy amerykańskich. Skupia się głównie na aspektach moralnych

Introduction

Cemeteries for animals are founded all over the world. In this article, the area of research was narrowed down to our country with reference to examples from countries of the West Christian circle, in which the approach to the issue of burying corpses is similar to the Polish one [1]. The aim of our study is to analyse the pet cemeteries existing in Poland at the time of writing this article. Based on the information obtained, in the further part of the text, the pet cemeteries are discussed with regard to the way they were founded, their management units, and spatial features.

The state of research

The issue of necropolises have repeatedly appeared in source literature. An in-depth analysis of the approach to death, and therefore also to cemeteries, was presented by Philippe Aries in the book *The Hour of Our Death* [2]. Jacek Kolbuszewski referred to the places of burial in Poland in the book *Cmentarze (Cemeteries)* [1]. However, these authors did not describe places intended for the burial of animals.

Information on the approach to the death of animals in Victorian England is provided by Philip Howell's article *A Place for the Animal Dead: Pets, Pet Cemeteries and Animal Ethics in Late Victorian Britain* [3]. In this article, the author describes, among other things, the history of a London cemetery in Hyde Park and refers to American cemeteries. It focuses mainly on the moral aspects of the burial, without touching the spatial themes. The source of information about cemeteries for animals in Germany can be an article by Hyde Flippo *The German Way of Death:*

* Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej/Faculty of Architecture, Gdańsk University of Technology.

pochówku, nie poruszając tematów przestrzennych. Źródłem informacji na temat cmentarzy dla zwierząt w Niemczech może być artykuł Hyde Flippo *The German Way of Death: Pets and Animals* [4]. Zawiera on między innymi informacje na temat statusu prawnego cmentarzy, różnic formalnych pomiędzy pochówkiem zwierząt i ludzi oraz historii pierwszej nekropolii dla zwierząt w tym kraju.

Nie znaleziono literatury zajmującej się podjętym tematem na terenie Polski. Źródłem wiedzy stały się informacje dostępne na oficjalnych stronach internetowych poszczególnych cmentarzy, artykuły i reportaże lokalnej prasy oraz dokumentacja fotograficzna.

Cmentarze dla zwierząt na świecie

Najstarszy, zamknięty już, cmentarz dla zwierząt jest ukryty w londyńskim Hyde Parku. Utworzono go w 1881 r. [3]. Młodsze, ale nadal czynne, to Hartsdale Pet Cemetery [5] w Nowym Jorku i zabytkowy Cimetièrre des Chiens et Autres Animaux Domestiques, znajdujący się w Asnières we Francji [6].

Cmentarze dla ludzi w formie, w jakiej znamy je obecnie, zaczęły powstawać pod koniec XVIII w. [2]. Pierwsze grzebowiska dla zwierząt utworzono zaledwie kilkadziesiąt lat później. Godny pochówek zwierzęcia, które pełni funkcję towarzysza człowieka, nie jest nowym zjawiskiem. W Polsce pierwszy współczesny cmentarz, określany w ustawodawstwie terminem grzebowiska dla zwierząt¹, otwarto dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia [7].

Krajem, który ma nieporównywalnie wyższą od polskiej liczbę będących tematem tego artykułu nekropolii, są Niemcy. Znajduje się tu ponad trzysta, często z pietyzmem zaprojektowanych cmentarzy dla zwierząt (na przykład Portaleum pod Berlinem). Pierwszy z nich powstał w 1981 r., a dopełnienie formalności związanych z jego zakładaniem trwało długo, około czterech lat [4]. O wiele mniej miejsc związanych z chowaniem zwierząt można spotkać w Wielkiej Brytanii. Częstszym zjawiskiem są tutaj krematoria nastawione na indywidualną kremację zwłok, niekoniecznie powiązane z cmentarzami. Elementem wspólnym dla Wielkiej Brytanii oraz Niemiec są nekropolie przeznaczone do pochówku zarówno zwierząt, jak i ludzi. W Essen (Niemcy) w 2015 r. zaczął funkcjonować pierwszy taki cmentarz, planuje się otwarcie sieci skierowanej do mieszanej grupy odbiorców. W Wielkiej Brytanii cmentarz oferujący międzygatunkowy pochówek to Michaels Woos w Cholderton, Wiltshire² [8]. Krajem o dużych tradycjach pochówku zwierząt na cmen-

Pets and Animals [4]. It contains, inter alia, information on the legal status of cemeteries, formal differences between the burial of animals and people, and the history of the first necropolis for animals in this country.

No literature was found which would deal with the subject in question in the territory of Poland. Our source of knowledge was information available on the official websites of individual cemeteries, articles, and reports of the local press as well as photographic documentation.

Cemeteries for animals in the world

The oldest, which is now closed, cemetery for animals, dating back to 1881, is hidden in London Hyde Park [3]. Younger but still active are the Hartsdale Pet Cemetery [5] in New York and the historic Cimetièrre des Chiens et Autres Animaux Domestiques which is situated in Asnières in France [6].

Cemeteries for people in the form in which we know them now began to be established at the end of the 18th century [2]. The first pet cemeteries were established only a few dozen years later. A decent place for burial of an animal that acts as a human companion is not a new phenomenon. In Poland, the first modern cemetery, referred to in the legislation by the term animal burial site¹, was only opened at the beginning of the 1990s [7].

The country that has an incomparably higher number of necropolises than Poland is Germany. There are over three hundred pet cemeteries (e.g. Portaleum near Berlin) which are often designed with pietism. The first one was founded in 1981, and the completion of formalities related to its establishment lasted for a long time, namely about four years [4]. A lot fewer places which relate to burying animals can be found in Great Britain. More frequent occurrences here are crematoria aimed at individual cremation of corpses, not necessarily related to cemeteries. An element common to Great Britain and Germany are cemeteries intended for the burial of both animals and people. In Essen (Germany) in 2015, the first such cemetery began to function, and the network aimed at a mixed group of recipients is planned to be opened. In Britain, the cemetery Michaels Woos in Cholderton in Wiltshire offers inter-species burials² [8]. Another country with big traditions of burying animals in cemeteries is the United States of America. Animals that perform functions in state services are treated with exceptional attention. They are often honoured with monuments. There are also necropolises, where the only animals that have the right to be buried are police or military dogs [9].

¹ Mimo że omawiane w tekście „cmentarze” oferują „godny pochówek”, to polskie prawo, odnosząc się do „padłych zwierząt”, mówi o „utyłizacji”, „unieszkodliwianiu” i o „grzebowiskach”. Alarmujący wydaje się rozdzźwięk pomiędzy tymi niezwykle różnymi od siebie określeniami. Ukazuje on jednak spolaryzowany stosunek społeczeństwa (będącego pośrednio autorem prawa) do zwierząt: z jednej strony domowych, a z drugiej hodowlanych, z których losem nie jest ono bezpośrednio związane.

² Warto dodać, że jest to cmentarz wielowyznaniowy, oferujący poświęcenie fragmentu działki. Trudno dostrzec tu nagrobki i teren przypomina bardziej ogród angielski niż typowe miejsce pochówku.

¹ Although the “cemeteries” which are discussed in the article offer a “dignified burial”, the Polish law, referring to “dead animals”, speaks of “utilisation”, “disposal” and about “animal burial site” (In Polish legislation the term “grzebowisko” is used, which has got negative, deprived of dignity undertone). The discrepancy between these extremely different terms seems to be alarming. However, it reveals a polarised attitude of the society (being an indirectly author of the law) to animals, i.e. on the one hand, domestic, and on the other, breeding animals, whose fate it is not directly related to.

² It is worth adding that it is a multi-religious cemetery, offering consecration of a part of the plot. It is difficult to see tombstones here and the area is more like an English garden than a typical burial site.

tarzach są Stany Zjednoczone. Z wyjątkową atencją traktuje się tu zwierzęta pełniące funkcje w służbach państwowych. Często honorowane są one pomnikami. Istnieją też nekropolie, gdzie jedyne zwierzęta, które mają prawo do pochówku, to psy policyjne lub wojskowe [9].

Geneza powstawania cmentarzy dla zwierząt w Polsce

Aspekt prawny

Proces powstawania grzebowiska jest długotrwały. Wymaga dużej cierpliwości w zdobywaniu niezbędnych dokumentów, wniosków i zezwoleń. Zdarza się, że kończy się niepowodzeniem. Rozpoczyna się często uchwałą rady samorządu terytorialnego³ [10]. Aby inwestycja doszła do skutku, niezbędne są między innymi badania geologiczne oraz opinie powiatowego lekarza weterynarii i inspektoratu ochrony środowiska. Poza wszystkimi procedurami, których trzeba dopełnić przed wybudowaniem obiektu, niezbędne jest także zdobycie pozwolenia na prowadzenie grzebowiska.

Grzebowiska są klasyfikowane przez *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko* jako przedsięwzięcie mogące potencjalnie znacząco wpływać na środowisko [11], co oznacza, że może być wymagana ocena jego oddziaływania na otoczenie.

Inicjatywa założenia grzebowiska

Inicjatywa oddolna

Uruchomienie cmentarza dla zwierząt często jest inicjatywą oddolną i stosunkowo spontaniczną. Najstarsze grzebowiska w Niemczech [4], Stanach Zjednoczonych czy Francji i Anglii powstały za sprawą osób prywatnych i trudno mówić tu o komercyjnym planowaniu tych inwestycji. Martwe zwierzę towarzyszące było grzebane na terenie rodzinnej posiadłości, a potem sąsiedzi prosili o pozwolenie na pochowanie własnych pupili w okolicy. W ten właśnie, nieplanowany sposób, powstawał nieczynny już Presidio Pet Cemetery w San Francisco [12] czy Brzozowa Przystań w miejscowości Mochle [13]. Najstarsze polskie grzebowisko, istniejące od 1991 r. [7], o nazwie Psi Los także utworzono z inicjatywy osoby prywatnej⁴.

W wymienionych przypadkach bodźcem do założenia takiego grzebowiska był emocjonalny stosunek do umierających zwierząt domowych połączony z brakiem zgody na traktowanie ich jako „odpad komunalny”.

Założyciel grzebowiska

jest związany zawodowo z opieką nad zwierzętami

Właścicielami grzebowisk bywają weterynarze. Przykładami takich nekropolii są Cmentarz Granica w Ropczycach [14] i Tęczowy Most w Szymanowie [15].

³ Na przykład w Gdańsku wyznaczono odpowiednią lokalizację w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

⁴ Jak opowiada właściciel grzebowiska, była to reakcja na wrzucaną historię przeczytaną w prasie, dotyczącą wyrzucenia martwego psa do śmieciarki [9].

The genesis of founding cemeteries for animals in Poland

Legal aspect

The process of founding a pet cemetery is long-lasting. It requires a lot of patience in obtaining the necessary documents, applications, and permissions. It happens that it ends with a failure. It is often initiated by resolutions of the local self-government council³ [10]. For the investment to take effect, geological research as well as opinions of the county veterinarian and the environmental protection inspectorate are necessary. Apart from all these procedures that need to be completed before building the facility, it is also necessary to obtain a permission to run a pet cemetery.

Pet cemeteries are classified by *the Regulation of the Council of Ministers dated November 9, 2010 on projects that may significantly affect the environment* as an enterprise that could have a potentially significant influence on the environment [11], which means that an assessment of its impact on the environment may be required.

Initiative to establish a pet cemetery

A grassroots initiative

The foundation of a cemetery for animals is often a grassroots and relatively spontaneous initiative. The oldest pet cemeteries in Germany [4], the United States or France and England were established by private individuals and it is difficult to talk about commercial planning for these investments. A dead animal companion was buried in the family estate, and then the neighbours asked for permission to bury their pets in the area. In this unplanned way, the now closed Presidio Pet Cemetery in San Francisco [12] or Brzozowa Przystań (Birch Harbour) in Mochle [13] were founded. The oldest Polish pet cemetery, existing since 1991 [7], called Psi Los (Dog's Fate), was also established at the initiative of a private person⁴.

In the above-mentioned cases, the incentive to establish such a pet cemetery was the emotional attitude towards deceased domestic pets, which related to a lack of consent to treat them as “municipal solid waste”.

The founder of the pet cemetery

is professionally involved in the care of animals

Pet cemeteries are usually owned by vets. Examples of such necropolises are as follows: Cmentarz Granica (Border Cemetery) in Ropczyce [14] and Tęczowy Most (Rainbow Bridge) in Szymanów [15].

Cemeteries for animals in Poland are also established by shelters for homeless animals, i.e. a cemetery for animals in Rybnik, Chwila dla Pupila (Moment for a Pet) [16] in Bytom, Łąka Pupila (Pet's Meadow) in Piła [17].

³ For example, in Gdańsk, an appropriate location was designated in the local zoning plan.

⁴ According to an owner of the pet cemetery, it was a reaction to a moving story that appeared in the press about a dead dog that was thrown into a garbage truck [9].

Grzebowiska dla zwierząt w Polsce są także zakładane przez schroniska dla bezdomnych zwierząt: grzebowisko w Rybniku, Chwila dla Pupila [16] w Bytomiu, Łąka Pupila w Pile [17].

Trudno się dziwić, że osoby związane zawodowo z opieką nad zwierzętami mają do nich na tyle osobisty stosunek, że tworzą miejsca pozwalające na ich upamiętnienie.

Założycielem grzebowiska jest firma

Przedsiębiorstwa miejskie i prywatne związane z utylizacją odpadów również dostrzegają różnicę pomiędzy chowaniem zwierzęcia domowego a utylizacją odpadów pochodzenia zwierzęcego. Przykładami grzebowisk założonych przez takie firmy są: Dolina Pupilków w Słupsku [18], Tęczowy Las w Toruniu [19], Polana Przyjaciół w Gorzowie Wielkopolskim [20]. W przypadku tych przedsiębiorstw założenie cmentarza dla zwierząt wydaje się naturalnym poszerzeniem wykonywanych usług.

Częstą sytuacją jest interwencja mieszkańców domagających się miejsca, gdzie mogliby zapewnić spoczynek swoim zwierzętom domowym [21]. Po takich interwencjach miasto wyznacza działkę spełniającą wymagania prawne dla tego typu założenia, a następnie przekazuje ją w ręce firmy, która wygra przetarg i dopełni koniecznych formalności oraz wykona infrastrukturę niezbędną do otwarcia grzebowiska.

Firmą niezwiązaną z opieką nad zwierzętami lub odbiorem ich zwłok jest Spółdzielnia Galicjanka, będąca zarządcą Cmentarza dla Zwierząt w Rzeszowie [22]. Jedną z najmłodszych będących tematem tego artykułu nekropoli, Zawsze Razem, znajduje się w Gdańsku i jest prowadzona przez spółkę, która ma w planach otwarcie jeszcze dwóch tego typu placówek, w Bydgoszczy i Legnicy [23].

Dla wyżej wymienionych podmiotów grzebowiska to inwestycje o charakterze komercyjnym.

Głosy sprzeciwu przeciwko lokalizacji nowych grzebowisk

Chociaż osoby wypowiadające się o istniejących grzebowiskach, mieszkające w ich pobliżu, wydają się nie mieć zastrzeżeń do faktu, że tego typu obiekt znajduje się w ich okolicy [24], to przy planowaniu nowych takich inwestycji zdarzają się protesty. W Brzezince oburzenie wywołała lokalizacja planowanej nekropolii w niewielkiej odległości od cmentarza dla ludzi [25]. Podstawa tego protestu pokazuje, że w Polsce pochówek zwierzęcia jest czymś zupełnie innym niż pochówek człowieka, ale nie oznacza to, że chowanie zwierząt z szacunkiem ma wielu przeciwników.

Elementy przestrzenne grzebowisk dla zwierząt

W Polsce w 2017 r. działało niewiele, bo 14 grzebowisk (il. 1). Analiza tych założeń wskazuje na istnienie kilku wspólnych cech przestrzennych.

Teren grzebowiska

Powierzchnia wyjściowa większości polskich grzebowisk to mniej więcej 3000 m². Zazwyczaj znajdują się

It is hardly surprising that people who are professionally involved in caring for animals have such a personal attitude towards them that they establish places to commemorate them.

The founder of the pet cemetery is a company

Municipal and private enterprises which relate to waste treatment also see the difference between burying a pet and the disposal of animal waste. Dolina Pupilków (Valley of Little Pets) in Słupsk [18], Tęczowy Las (Rainbow Forest) in Toruń [19], Polana Przyjaciół (Glade of Friends) in Gorzów Wielkopolski are examples of pet cemeteries which were established by such companies [20]. In the case of these enterprises, the establishment of a cemetery for animals seems to be a natural extension of the services rendered.

A frequent situation is the intervention of residents demanding a place where they could provide rest to their domestic animals [21]. After such interventions, the city designates a plot of land that meets the legal requirements for this type of layout, and then passes it to the company that wins the tender and will complete the necessary formalities and will construct the infrastructure necessary to open a pet cemetery.

A company that is not related to taking care of animals or collecting their corpses is the Galicjanka Cooperative, being the manager of the Cmentarz dla Zwierząt (Cemetery for Animals) in Rzeszów [22]. One of the youngest necropolis called Zawsze Razem (Always Together), being the subject of this article, is situated in Gdańsk and is run by a company that is planning to open two more such facilities in Bydgoszcz and Legnica [23].

For the above-mentioned entities, pet cemeteries are investments of a commercial character.

Voices of opposition against the location of new pet cemeteries

Although people who speak about the existing pet cemeteries and live in their vicinity seem to have no objections to the fact that such a facility is in their area [24], it is sometimes the case that protests occur when planning new investments of this type. In Brzezinka, the location of the planned necropolis at a short distance from the cemetery for people provoked anger [25]. The basis for this protest shows that in Poland the burial of an animal is perceived to be something completely different than human burial, but this does not mean that burying animals with respect has many opponents.

Spatial elements of pet cemeteries

In 2017 there were only 14 functioning pet cemeteries in Poland (Fig. 1). The analysis of these layouts indicates the existence of several common spatial features.

The area of a pet cemetery

The starting area of most of the Polish pet cemeteries is approximately 3000 m². Usually, they are located on

one na znacznie większych działkach, umożliwiającym nawet pięciokrotne powiększenie obszaru grzebalnego. Zlokalizowane są przeważnie na obrzeżach większych miast lub w małych miejscowościach w ich pobliżu.

Grzebowiska w Polsce oferują wykup parceli na okres dwóch lub trzech lat, ale można go odpłatnie przedłużyć. Biorąc ten fakt pod uwagę, należy się spodziewać stosunkowo częstego ponownego wykorzystywania parcel. Mimo to grzebowisko Psi Los otworzyło w 2013 r. nową sekcję, o powierzchni około 6800 m², co świadczy o wzrastającej potrzebie godnego i nieprzypadkowego pochówku zwierząt domowych.

Ogrodzenie

Wspólną cechą nekropolii dla zwierząt w Polsce jest ogrodzenie terenu. Wszystkie tego typu obiekty mają wysokie ogrodzenie, zazwyczaj z siatki metalowej. Jest to element uniemożliwiający wejście na teren działki osobom niepowołanym. Poza ogrodzeniami z siatki pojawiają się także mury betonowe, prefabrykowane. Niestety w żadnym z omawianych w tym artykule obiektów w Polsce nie zostały one potraktowane jako składnik estetyczny założenia.

Układ nekropolii

Grzebowiska w Polsce charakteryzują się regularnym układem. Parcele ułożone są wzdłuż ścieżek lub alejek. Alejki utwardzone znajdują się zazwyczaj na grzebowiskach zakładanych przez przedsiębiorstwa, a nie przez osoby indywidualne. Dojścia do grobów traktowane są przede wszystkim jako element konieczny, a nie narzędzie kształtowania przestrzeni i charakteru miejsca. Natrafić można na alejki żwirowe, z betonowych płyt chodnikowych lub z kostki betonowej. Typowy układ nowego grzebowiska to prostokątna, płaska, niezadrzewiona działka o podłużnie przeprowadzonych alejkach, przy której sytuowane są parcele. Grzebowisko w Rzeszowie, o takim właśnie typowym planie, udostępnia na swojej stronie rozkład wolnych i zajętych parcel, podzielonych w tym przypadku na większe i mniejsze. Każda zajęta parcela na wirtualnym planie opatrzona jest zdjęciem pochowanego tam zwierzęcia [22].

Co ciekawe, wydaje się, że układ grzebowiska jest podobny, niezależnie od tego, czy miejsce zostało zaprojektowane formalnie czy też powstało spontanicznie⁵ (il. 2).

Chociaż rozmiar grobów nie jest zunifikowany, wszystkie parcele są zdecydowanie mniejsze od tradycyjnych, dla dorosłych ludzi. Niektóre grzebowiska (Dolina Pupilków i Cmentarz dla Zwierząt w Rzeszowie) mają podział na sektory dla różnych zwierząt: psów, kotów i innych. Trudno jest stwierdzić, czy poza wielkością parcel taki podział ma jeszcze jakieś dodatkowe znaczenie.

⁵ Na przykład grzebowisko Zawsze Razem w Gdańsku zostało zaprojektowane, a nekropolia w miejscowości Mochle powstała spontanicznie. Mimo to układ grzebowisk jest do siebie zbliżony: nagrobki usytuowane są w długich rzędach, każdy z nich ma dojście.

Il. 1. Rozmieszczenie grzebowisk dla zwierząt w Polsce (oprac. A. Myślińska)

Fig. 1. Location of pet cemeteries in Poland (drawn by A. Myślińska)

much larger plots of land, making it possible to extend the cemetery area by five times. They are usually situated on the outskirts of larger cities or in small towns near them.

In Poland pet cemeteries offer plots of land to be purchased for a period of two or three years, but it can be extended for a fee. Taking this fact into account, a relatively frequent re-use of plots should be expected. Despite this, in 2013 the pet cemetery called Psi Los opened a new section, covering an area of approximately 6800 m², which proves the growing need for a dignified and non-accidental burial of domestic animals.

Fence

The common feature of the necropolises for animals in Poland is the fencing of the area. All objects of this type have a high fence, which is usually a chain-link wire one. It is an element that prevents unauthorized people from entering the plot. Apart from chain-link wire fences, there are also concrete and prefabricated walls. Unfortunately, in Poland in none of the objects discussed in this article was the fence treated as an aesthetic component of the layout.

The layout of the necropolis

In Poland pet cemeteries are characterised by a regular layout. The plots are arranged along paths or alleys. Paved alleys are usually built on pet cemeteries which are founded by enterprises, but not by individuals. Access to graves is treated above all as a necessary element, and not as a tool for shaping the space and character of the place. We can come across gravel, concrete pavement slabs, or concrete small blocks alleys. A typical arrangement of a new pet cemetery is a rectangular, flat, and treeless plot of land with longitudinal alleys at which parcels are situated.

Il. 2. Grzebowisko Brzozowa Przystań, Mochle
(źródło: http://brzozowaprzystan.pl/wp-content/uploads/2015/11/cmentarz_dla_zwierza_bydgoszcz-3.jpg [data dostępu: 7.08.2017])

Fig. 2. Pet cemetery Brzozowa Przystań in Mochle
(source: http://brzozowaprzystan.pl/wp-content/uploads/2015/11/cmentarz_dla_zwierza_bydgoszcz-3.jpg [accessed: 7.08.2017])

Il. 3. Gdańsk, grzebowisko Zawsze Razem – typowy nagrobek
(fot. A. Myślińska)

Fig. 3. Gdańsk, pet cemetery Zawsze Razem – typical gravestone
(photo by A. Myślińska)

Nagrobki i inne elementy tworzące miejsce pamięci zwierzęcia

Zarządcy cmentarzy z reguły dysponują wzorami typowego nagrobka. Mimo to groby często bardzo się od siebie różnią w obrębie jednego grzebowiska. Typowymi nagrobkami bywają małe kamienne płyty układane płasko w ziemi. Rozwiązania takie można znaleźć w Gdańsku, Słupsku, Pile, Rzędzianach, Ropczycach czy Rzeszowie. Na niektórych z tych grzebowisk jest to jedyny występujący typ nagrobka. W Toruniu, Gorzowie Wielkopolskim czy w Mochle typowe nagrobki to stosunkowo niskie kamienie naturalne, lub – jak w przypadku Szymanowa – betonowe, z niewielkimi tabliczkami (il. 3).

Porównując polskie grzebowiska dla zwierząt, nie da się nie zauważyć indywidualnego podejścia do niemal każdego miejsca pochówku. Oprócz wyżej wymienionych znaleźć można nagrobki przypominające typowe, ludzkie, wykonane z polerowanego kamienia, często o kształcie serca czy prostokąta (il. 4). W większości nie są one ustawiane pionowo, raczej pod niewielkim kątem, kładzione na ziemi lub na kamiennej płycie.

Oprócz tabliczek i płyt nagrobnych znaleźć można także inne rozwiązania indywidualizujące parcele. Często zdarzają się niskie ogrodzenia wypełnione kwiatami lub zwirem. Ogrodzenia wykonywane są z kamieni polnych, obrzeży chodnikowych, gotowych płotków z tworzywa sztucznego lub drewna.

Przy nagrobkach zdarzają się również nasadzenia. W regulaminach grzebowisk znajduje się zazwyczaj zapis informujący o konieczności posiadania zgody na sadzenie drzew czy krzewów. Najczęściej wybieranymi przez załobników roślinami są tuje. Wśród grzebowisk o najbogatszej florie znajduje się to w Szymanowie, gdzie można znaleźć różne gatunki małych krzewów. Są one pielęgnowane i przycinane. Właściciele pochowanych tu zwierząt częściej niż sztucznymi obsadzają groby żywymi roślinami.

Podczas prowadzenia badań nie znaleziono w Polsce nagrobków mających znaki religijne takie jak krzyże czy wizerunki świętych. Występują one natomiast w Niemczech, np. na cmentarzu w Monachium. Znajduje się tam figura

A pet cemetery in Rzeszów, which has such a typical plan, gives information about the layout of free and occupied plots that are divided into larger and smaller ones in this case. In the virtual plan, each occupied plot is accompanied by a photo of the animal buried there [22].

Interestingly, it seems that the pet cemetery arrangement is similar, regardless of whether the place was designed formally or it was founded spontaneously⁵ (Fig. 2).

Although the size of graves is not unified, all parcels are definitely smaller than traditional ones for adult people. Some pet cemeteries (Dolina Pupilków and Cmentarz dla Zwierząt in Rzeszów) are divided into sectors for various animals such as dogs, cats and others. It is difficult to say whether, apart from the size of plots, this kind of division has some additional meaning.

Tombstones and other elements which create the animal's memory place

Graveyard administrators usually offer typical tombstones to choose from. Nevertheless, graves often differ to a large extent within one particular pet cemetery. Typical tombstones are small stone slabs laid flat in the ground. These solutions can be found in Gdańsk, Słupsk, Piła, Rzędziany, Ropczyce or Rzeszów. In some of these pet cemeteries, this is the only type of tombstones that appears. In Toruń, Gorzów Wielkopolski or Mochle, typical gravestones are relatively low natural stones, or – as in the case of Szymanów – concrete ones with small plates (Fig. 3).

When comparing Polish cemeteries for animals, we cannot fail to notice an individual approach to almost every burial place. Apart from the above-mentioned examples, we can find gravestones reminiscent of typical, human, made of polished stone, often with the shape of a heart or rectangle (Fig. 4). Most of them are not placed vertically, rather at a small angle, laid on the ground or on a stone slab.

⁵ For example, the pet cemetery Zawsze Razem in Gdańsk was designed, while the necropolis in the village of Mochle was founded spontaneously. Nevertheless, the layout of pet cemeteries is similar, i.e. tombstones are situated in long rows and each of them has access.

Il. 4. Mochle, grzewisko Brzozowa Przystań – nietypowy nagrobek (źródło: http://brzozowaprzystan.pl/galeria/_cmentarz-dla-zwierzat-mochle-kolo-bydgoszczy-7/ [data dostępu: 7.08.2017])

Fig. 4. Mochle, pet cemetery Brzozowa Przystań – unconventional gravestone (source: http://brzozowaprzystan.pl/galeria/_cmentarz-dla-zwierzat-mochle-kolo-bydgoszczy-7/ [accessed: 7.08.2017])

Jezusa przypominająca kształtem rzeźbę z Rio de Janeiro [26]. Za granicą nierzadko trafiają się też wizerunki aniołów i krzyże. Na przykład na cmentarzu Pet Haven (Wielka Brytania) w ofercie znajduje się wybór krzyży w różnych kolorach [27].

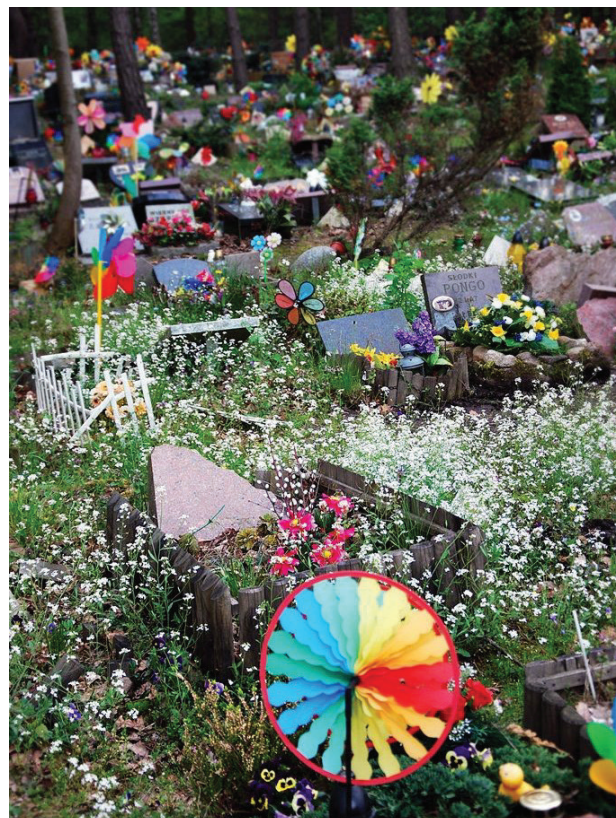
W Polsce grób zwierzęcy nie jest traktowany pod względem symboliki religijnej tak samo jak grób ludzki. Wydaje się, że różnica ta jest spowodowana odmiennym traktowaniem śmierci zwierzęcia i człowieka.

Chociaż nagrobki występują w różnych kształtach i rozmiarach, to chyba najwięcej charakteru grzewiskom nadają różnego rodzaju nietrwałe ozdoby. Na najstarszym polskim grzewisku, w Koniku Nowym, najbardziej przyciągającymi uwagę elementami są wielobarwne wiatraki, zabawki i sztuczne kwiaty. Wydaje się, że to na tym grzewisku rozpoczęła się „moda” ozdabiania grobów za pomocą ruchomych zabawek poruszających się na wietrze. Dzięki nagromadzeniu tych indywidualnie dobrane ozdoby grzewiska dla zwierząt nabierają w Polsce jarmarcznej estetyki, którą trudno jest skrytykować, bo w masie ozdoby te nadają miejscu wyjątkowy, choć ludyczny charakter. Bez wątpienia grzewisko w Koniku Nowym jest najlepszym przedstawicielem tego trendu (il. 5).

Kolumbaria

Nielatwo w Polsce znaleźć zwierzęce kolumbarium. Jedyną placówką, która oferuje usługi w tym zakresie, jest grzewisko Tęczowy Most w Szymanowie. Poza tym miejscem zwierzęta na polskich cmentarzach chowane są w ziemi.

Jeśli grzewisko dysponuje spalarnią, można zdecydować się na kremację zwłok zbiorową bądź indywidualną. Po kremacji zbiorowej zwierzęta trafiają do mogił zbiorowych, które nie są oznaczane w żaden specjalny

Il. 5. Konik Nowy, Psi Los – nagrobki zindywidualizowane (źródło: <http://skomplikowane.pl/na-trasie/cmentarz-dla-zwierzat/> [data dostępu: 11.09.2017])

Fig. 5. Konik Nowy, Psi Los – individualized gravestones (source: <http://skomplikowane.pl/na-trasie/cmentarz-dla-zwierzat/> [accessed: 11.09.2017])

Besides plates and tombstones, we can also distinguish other solutions which individualise plots. Often there are low fences filled with flowers or gravel. Fences are made of field stones, pavement borders, ready-made small fences of plastic or wood.

There are also plantings at the tombstones. In the regulations of pet cemeteries there is usually a provision informing about the need to have permission to plant trees or shrubs. The most often chosen plants by mourners are thujas. Among pet cemeteries with the richest flora is the one which is situated in Szymanów, where various species of small shrubs can be found. They are nurtured and pruned. Owners of animals buried here plant graves with living plants more often than artificial ones.

During the research, tombstones bearing religious symbols such as crosses or images of saints were not found in Poland. However, they occur in Germany, e.g. at the cemetery in Munich where there is a statue of Jesus resembling a sculpture from Rio De Janeiro [26]. Abroad one can also find images of angels and crosses. For example, at the Pet Haven Cemetery (Great Britain), the offer includes a selection of crosses in different colours [27].

In Poland, an animal grave is not treated in terms of religious symbolism in the same way as a human grave. It seems that this difference stems from a different treatment of the death of an animal and of a human being.

Il. 6. Gdańsk, grzebowisko Zawsze Razem
(fot. A. Myślińska)

Fig. 6. Gdańsk, pet cemetery Zawsze Razem
(photo by A. Myślińska)

sposób. W przypadku kremacji indywidualnej prochy można zabrać ze sobą lub pochować na grzebowisku na wykupionej parceli.

Budynki

Nie na każdym grzebowisku znajdują się zabudowania towarzyszące, a jeśli już się pojawiają, to są to raczej drewniane domki prefabrykowane. Architektura tych obiektów ograniczona jest do wzorów prostych, często spotykanych w innych kontekstach (np. małe domki letniskowe) i nie stara się przekazywać swoją wymową treści związanych z przemijaniem towarzyszy człowieka⁶. W Gdańsku, przy grzebowisku, w budynku obsługującym interesantów znajduje się także spalarnia zwłok. Zdecydowano się na prostą, murowaną zabudowę o mało wyszukanej architekturze (il. 6).

Wnioski

Grzebowiska w Polsce są stosunkowo młodym zjawiskiem. W chwili gdy artykuł powstawał, planowano założenie ich większej liczby. Świadczy to o tym, że coraz rzadziej cmentarze dla zwierząt będą odbierane jako kuriozum.

Założenie cmentarza dla zwierząt to przedsięwzięcie, przy którym niezbędne są cierpliwość i czas. Tym nowym obiektom z jednej strony urzędy stawiają liczne wymagania, a z drugiej – istotny wpływ na ich powstanie mają lokalne społeczności lub/i zdeterminowane jednostki. Założenie grzebowiska dla zwierząt w Polsce rzadziej łączy się z inwestycją obliczoną na konkretne zyski, częściej z pasją założyciela.

Trudno mówić o projektowaniu cmentarzy dla zwierząt. W związku z tym, że nie ma zapotrzebowania na

Even though tombstones occur in various shapes and sizes, it is probably various types of perishable decorations that give the strongest character to pet cemeteries. At the oldest Polish pet cemetery in Konik Nowy, the most attention-grabbing elements are multi-coloured windmills, toys and artificial flowers. It seems that the “fashion” of decorating graves by means of movable toys moving in the wind started just at this pet cemetery. Thanks to the accumulation of these individually selected decorations, cemeteries for animals in Poland acquire fair-like aesthetics, which is difficult to criticise because in the mass these decorations give the place a unique, though ludic character. Undoubtedly, the pet cemetery in Konik Nowy is the best representative of this trend (Fig. 5).

Columbaria

It is not easy to find an animal columbarium in Poland. The only facility that offers services in this area is the pet cemetery Tęczowy Most in Szymanów. Except for this place, animals in Polish cemeteries are buried in the ground.

If a pet cemetery has an incineration facility, people can choose between a collective or individual corpse cremation. After the collective cremation, animals go to collective graves which are not marked in any special way. In the case of individual cremation, ashes can be taken by the owner or buried in a pet cemetery on the purchased plot.

Buildings

Not every pet cemetery has accompanying buildings, and if they appear, they are rather wooden prefabricated houses. The architecture of these objects is limited to simple designs, which are often found in other contexts (e.g. small holiday cottages) and does not try to convey the content related to the passing away of human companions⁶. In Gdańsk, next to the pet cemetery, there is also a corpse incineration facility in the building that serves the clients. This is a simple brick development with not very sophisticated architecture (Fig. 6).

Conclusions

In Poland pet cemeteries are a relatively young phenomenon. When the article was written, a bigger number of them was planned to be founded. This proves that less and less often cemeteries for animals will be perceived as a curiosity.

Founding a cemetery for animals is an enterprise where patience and time are necessary. On the one hand, the authorities make numerous requirements for these new objects, and on the other, local communities and/or determined individuals have a significant impact on their foundation. Establishing a cemetery for animals in Poland is less often

⁶ Stosunek właściciela grzebowiska do zmarłych zwierząt domowych i osób chcących je pochować jest natomiast widoczny na stronach internetowych obsługujących cmentarz dla zwierząt.

⁶ On the other hand, we can see a kind of relation of the cemetery owner to deceased domestic animals and persons wanting to bury their animals in the websites of the pet cemeteries management.

duże zaplecze dla tego typu obiektów, elementy zagospodarowania terenu są dość ograniczone w swojej formie i dobierane raczej pod względem ceny niż walorów estetycznych. Wygląda na to, że dopiero wtedy, kiedy nekropolie się rozrastają, nabierają indywidualnego charakteru. Grzebowisko w Koniku Nowym, najstarsze w Polsce, wyróżnia się wyjątkową, jarmarczną oprawą wprowadzoną przez odwiedzających [28]. Tęczowy Most w Szymanowie przykuwa uwagę zadbaną roślinnością i podejściem do tej nekropolii jak do ogrodu. Przez unifikację nagrobków w Gdańsku cmentarz ma dość surowy charakter.

Nowo założone grzebowiska dopiero w przyszłości posiadają cechy charakterystyczne, które będą je wyróżniały. Wynika to, jak się wydaje, ze zbliżonych walorów terenu, na których grzebowiska są zakładane: powierzchnie, możliwość powiększenia, lokalizacja na obrzeżach miast lub wsi, płaskie, niezadrzewione działki, prosty układ alejek. Biorąc pod uwagę dynamicznie zmieniający się krajobraz nekropolii dla zwierząt, powtórzenie przeprowadzonych badań za kilka lat może być interesującym zagadnieniem.

connected with an investment calculated for specific profits, but more often with the passion of the founder.

It is hard to talk about designing cemeteries for animals. Due to the fact that there is no need for large facilities for this type of objects, the land development elements are quite limited in their form and selected in terms of price rather than aesthetic values. It seems that only when the necropolis is growing, then it takes on its individual character. The pet cemetery in Konik Nowy, the oldest in Poland, is distinguished by a unique, fair-like decoration which was introduced by visitors [28]. Tęczowy Most in Szymanów attracts attention with its well-kept vegetation and the approach to this necropolis as to the garden. By unifying tombstones in Gdańsk, the cemetery has quite an austere character.

Newly founded pet cemeteries will have characteristic features that will make them stand out only in the future. As it may seem, it results from similar values of the terrain on which pet cemeteries are founded, namely areas, the possibility of extension, location on the outskirts of cities or villages, flat, treeless plots of land, and a simple alley layout. Considering the dynamically changing landscape of the necropolises for animals, repeating this research in a few years might turn out an interesting issue.

Translated by
Bogusław Setkowicz

Bibliografia/References

- [1] Kolbuszewski J., *Cmentarze*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1996.
- [2] Aries E., *Człowiek i śmierć*, przeł. E. Bąkowska, Aletheia, Warszawa 2011.
- [3] Howell P., *A Place for the Animal Dead: Pets, Pet Cemeteries and Animal Ethics in Late Victorian Britain*, „Ethics, Place and Environment” 2002, Vol. 1, No. 1, 5–22.
- [4] Flippo H., *The German Way of Death: Pets and Animals*, „The German Way & More”, <https://www.german-way.com/history-and-culture/germany/the-german-way-of-death-pets-animals/> [accessed: 8.08.2017].
- [5] <http://petcem.com/> [accessed: 8.08.2017].
- [6] Derecki A., *Asnières Psia wyspa na Sekwanie*, „Otwarty Przewodnik Krajoznawczy”, http://www.krajoznawcy.info.pl/psia-wyspa-na-sekwanie-4593_2.11.2012 [accessed: 9.08.2017].
- [7] Wołczyńska M., *Psi Los: Tu godnie spoczywa 6 tys. zwierząt*, http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,34889,6952616,Psi_Los_Tu_godnie_spoczywa_6_tys_zwierzat.html, 22.08.2009 [accessed: 8.08.2017].
- [8] <http://www.woodlandburialsholderton.co.uk/> [accessed: 7.08.2017].
- [9] Weinhardt Goldberg J., *Clara Glen Pet Cemetery*, „Atlas Obscura”, <http://www.atlasobscura.com/places/clara-glen-pet-cemetery> [accessed: 7.08.2017].
- [10] *Ustawa z dnia 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach*, Dz.U. z 2017 r., poz. 1289, art. 7, pkt 1, podpunkt 4, pkt 3, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19961320622> [accessed: 7.08.2017].
- [11] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko*, Dz.U. z 2016, poz. 71, art. 3.1, pkt 73, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20102131397> [accessed: 7.08.2017].
- [12] <https://www.nps.gov/prsf/learn/historyculture/pet-cemetery.htm>, 28.02.2015 [accessed: 7.08.2017].
- [13] <http://brzozowaprzystan.pl/o-nas/> [accessed: 7.08.2017].
- [14] <http://www.cmentarz-dla-zwierzat.pl/> [accessed: 7.08.2017].
- [15] <http://krematoriumdlazwierzat.com/> [accessed: 7.08.2017].
- [16] <http://www.schronisko.rybnik.pl/> [accessed: 7.08.2017].
- [17] http://www.cmentarz-zwierzat.pl/?page=C51_pila [accessed: 9.08.2017].
- [18] <http://www.pgkslupsk.pl/main.asp?g=166&id=1148>, 18.04.2017 [accessed: 7.08.2017].
- [19] <http://www.mpo.torun.pl/pochowek-zwierzat-domowych,300,11.html> [accessed: 7.08.2017].
- [20] <http://inneko.pl/polana-przyjacio/> [accessed: 10.08.2017].
- [21] *07-11-2016 Cmentarz dla zwierząt w Grudziądzu*, „i-TVM Grudziądz”, realizacja: P. Mroczka, zdjęcia: R. Szulc, <https://www.youtube.com/watch?v=gRLoVKIbgjU>, 7.11.2016 [accessed: 10.08.2017].
- [22] <http://www.cmentarzdla-zwierzat.eu/o-cmentarzu/>, 2017 [accessed: 8.08.2017].
- [23] <http://www.zawszerazem.pl/cmentarze-dla-zwierzat/>, 2016 [accessed: 10.08.2017].
- [24] Agaciak A., *Cmentarz dla zwierząt może wyglądać jak park albo ogród*, <http://www.dziennikpolski24.pl/arttykul/3924479,cmentarz-dla-zwierzat-moze-wygladac-jak-park-albo-ogrod-wideo,id,t.html>, 6.07.2015 [accessed: 9.08.2017].
- [25] *Obok cmentarza w Brzezince ma powstać krematorium dla zwierząt*, „Dla Ciebie Tv”, <https://www.youtube.com/watch?v=DbpxYHp9-2E&t=173s>, 15.07.2016 [accessed: 9.08.2017].
- [26] <http://www.tierfriedhof-muenchen.de/> [accessed: 7.08.2017].
- [27] <http://www.pethavenburialservices.co.uk/pet-memorials> [accessed: 7.08.2017].
- [28] Pogoda J., *Cmentarz dla zwierząt w Koniku Nowym*, <https://www.youtube.com/watch?v=wVUUhGJibf8>, 29.10.2013 [accessed: 7.08.2017].

Streszczenie

W niniejszym artykule podjęto tematykę miejsc pochówku zwierząt. Problem został omówiony w odniesieniu do terenu Polski na tle przykładów z zagranicy. Współczesne grzebowiska dla zwierząt powstają w naszym kraju od niedawna i mimo że cmentarze dla zwierząt są u nas stosunkowo nowym zjawiskiem, to już teraz można dostrzec ich typowe cechy przestrzenne.

Autorka, na co dzień zajmująca się zagadnieniami z dziedziny architektury, starała się opisać i ocenić grzebowiska pod kątem zagadnień z interesującej ją problematyki: cech położenia, układu przestrzennego, wielkości parcel, z jednej strony unifikowania, a z drugiej – indywidualizowania grobów. W trakcie badania zjawiska, jakim są cmentarze dla zwierząt w Polsce, okazało się, że niezaspokojona potrzeba emocjonalna jest głównym motorem sprawczym ich powstawania, ważnym elementem pracy stało się więc omówienie ich genezy i formy własności.

Słowa kluczowe: grzebowisko, cmentarz, pochówek, zwierzęta

Abstract

This article deals with the topic of animal burial sites. The problem was discussed referring to the territory of Poland against the background of examples from abroad. Modern pet cemeteries have been created in our country for a short time, and their issue has not been discussed in any detail so far. Despite the fact that animal cemeteries are a relatively new phenomenon in Poland, it is already possible to notice their typical spatial features. The author, who deals with issues in the field of architecture on a daily basis, tries to describe and evaluate the pet cemeteries from the following angle of interest: location, spatial layout, parcel size, unification, and, on the other hand, the individualization of graves. In the course of the study of the phenomenon of cemeteries for animals in Poland, it turned out that the unsatisfied emotional need is the main driving force behind their formation, so an important element of the work became the analysis of their genesis and form of ownership of pet cemeteries.

Key words: pet cemetery, animal cemetery, pet burial, animals